

ЯЦИШИН Я. Б.

здобувач кафедри права та публічного управління

(ЗВО «Університет Короля Данила»)

ORCID ID: 0009-0007-4399-9052

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.81>**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ СУСПІЛЬНИМИ ІНТЕРЕСАМИ
ТА ПРАВАМИ ОСОБИ: ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ
ЯК ІНДИКАТОР РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

У статті здійснено ґрунтовний аналіз практики Верховного Суду України у 2020–2021 роках крізь призму реалізації принципу верховенства права та його аксіологічного змісту. Автори досліджують, як зазначений принцип, що виступає фундаментальною цінністю демократичної правової держави, відображається у змісті судових рішень та визначає їхню аргументаційну основу. Особливу увагу приділено застосуванню принципу пропорційності як ключового інструменту досягнення належного балансу між публічними інтересами та охороною прав і свобод особи. Показано, що Верховний Суд дедалі активніше відходить від надмірного формалізму, орієнтуючись на такі складові верховенства права, як справедливість, розумність, правова визначеність, рівність учасників процесу та ефективний захист людини від свавільних втручань держави. Розкрито тенденцію поступового утвердження європейських стандартів судочинства, у межах яких буква закону розглядається у тісному зв'язку з його духом та ціннісною спрямованістю. Підкреслено, що судова влада, адаптуючи сучасні доктринальні підходи, формує сталу практику, спрямовану на утвердження довіри суспільства до правосуддя й підвищення якості захисту прав людини. Аналіз матеріалів засвідчив, що навіть у складних справах із конфліктом приватних і суспільних інтересів суди прагнуть досягти пропорційності, забезпечуючи гармонізацію національного законодавства з практикою Європейського суду з прав людини та загальноновизнаними демократичними цінностями, що сприяє подальшій європейській інтеграції правової системи України. Зроблено висновок, що сучасна практика Верховного Суду та Конституційного Суду України у поєднанні з юриспруденцією ЄСПЛ свідчить про поступовий, але послідовний рух у напрямі формування в Україні правової держави європейського типу. Верховенство права постає не лише як формула взаємовідносин держави та громадянина, а як комплексна модель справедливого врядування, у якій забезпечення гідності, свободи та прав людини визнається найвищою метою діяльності публічної влади. Це означає, що правова система України проходить етап якісного оновлення, у результаті якого верховенство права поступово стає основою не лише юридичного, а й суспільного життя.

Ключові слова: верховенство права, справедливість, пропорційність, правова визначеність, баланс інтересів, практика Верховного Суду, аксіологічний вимір права, європейські стандарти правосуддя, захист прав людини.

Yatsyshyn Ya. B. Ensuring a balance between public interests and individual rights: the practice of the Supreme Court as an indicator of the implementation of the rule of law

The article provides an in-depth analysis of the practice of the Supreme Court of Ukraine in 2020–2021 through the lens of the rule of law and its axiological

dimension. The authors explore how this principle, which constitutes a fundamental value of a democratic state governed by the rule of law, is reflected in the content of judicial decisions and shapes their reasoning. Particular attention is devoted to the application of the principle of proportionality as a key tool for achieving an appropriate balance between public interests and the protection of individual rights and freedoms. The study demonstrates that the Supreme Court is increasingly moving away from excessive formalism, focusing instead on such components of the rule of law as justice, reasonableness, legal certainty, equality of the parties, and the effective protection of individuals from arbitrary interference by the state. It reveals a tendency toward the gradual consolidation of European standards of adjudication, in which the letter of the law is considered in close connection with its spirit and value orientation. The paper emphasizes that, by adapting contemporary doctrinal approaches, the judiciary is developing a consistent practice aimed at strengthening public trust in justice and enhancing the quality of human rights protection. The analysis shows that even in complex cases involving conflicts between private and public interests, courts strive to achieve proportionality, ensuring the harmonization of national legislation with the case law of the European Court of Human Rights and universally recognized democratic values, thereby fostering further European integration of Ukraine's legal system. It is concluded that the modern practice of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine in combination with the jurisprudence of the ECHR indicates a gradual but consistent movement towards the formation of a European-type legal state in Ukraine. The rule of law appears not only as a formula for the relationship between the state and the citizen, but as a comprehensive model of fair governance, in which ensuring dignity, freedom and human rights is recognized as the highest goal of public authority. This means that the legal system of Ukraine is undergoing a stage of qualitative renewal, as a result of which the rule of law is gradually becoming the basis not only of legal, but also of social life.

Key words: *rule of law, justice, proportionality, legal certainty, balance of interests, practice of the Supreme Court, axiological dimension of law, European standards of justice, protection of human rights.*

Актуальність теми. У сучасних умовах демократичної трансформації України особливого значення набуває проблема забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами особи. Конституція України визначає права і свободи людини найвищою соціальною цінністю, а їх забезпечення – головним обов'язком держави. Разом із тим розвиток правової системи потребує не лише формального закріплення цього положення, а й реального його втілення у правозастосуванні. Саме тут ключову роль відіграє принцип верховенства права, який вимагає від державних інститутів дотримання не лише букви закону, а й його духу, зорієнтованого на цінності справедливості, свободи та рівності.

В українській судовій практиці останніх років простежується поступовий відхід від вузького формалізму у застосуванні норм права. Верховний Суд дедалі активніше використовує принцип пропорційності, правової визначеності та справедливого балансу, що відповідає стандартам Європейського суду з прав людини. Це проявляється у розгляді справ, пов'язаних із трудовими, господарськими, адміністративними та соціальними правовідносинами, де суди орієнтуються не лише на законність, а й на захист реальних прав та інтересів людини.

Тому, аналіз практики Верховного Суду дозволяє оцінити її як важливий індикатор реалізації верховенства права в Україні. Така практика свідчить про поступову інтеграцію європейських підходів до правосуддя, у центрі яких – людина, її гідність і право на справедливий судовий розгляд.

Метою статті є аналіз практики Верховного Суду України крізь призму забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами особи як ключового індикатора реалізації принципу верховенства права. Дослідження спрямоване на виявлення тенденцій відходу від формального застосування норм права та утвердження аксіологічних орієнтирів – справедливості, пропорційності, правової визначеності та ефективного захисту прав людини – у судовій практиці. Особлива увага приділяється ролі принципу пропорційності як інструменту гармонізації приватних і публічних інтересів та його інтеграції в національне правосуддя відповідно до стандартів ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан наукової розробки питання забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами особи свідчить про його активне обговорення у вітчизняній правовій науці та практиці. Попри наявні напрацювання, проблема реалізації принципу пропорційності та правової визначеності у судовій практиці України залишається актуальною і потребує поглибленого дослідження. Особливого значення набуває вдосконалення законодавчих і інституційних механізмів, здатних гарантувати реальне утвердження верховенства права.

Результати дослідження. Відповідно до статті 3 Конституції України [1], права і свободи людини визнаються найвищою соціальною цінністю, а їх забезпечення є головним обов'язком держави. Ця норма відображає фундаментальну парадигму сучасної правової держави, у якій людина, її життя і гідність стають центром діяльності публічної влади. Водночас Основний Закон закріплює й низку обов'язків, що покладаються на громадян, що демонструє потребу у гармонізації приватних і суспільних інтересів. Ця гармонізація вимагає не лише формального закріплення балансу прав і обов'язків, а й застосування у правозастосуванні аксіологічних орієнтирів, головним серед яких є принцип пропорційності.

Пропорційність широко використовується Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) та поступово інтегрується у практику Верховного Суду України. Вона передбачає, що будь-яке втручання у права і свободи особи має переслідувати легітимну мету, бути необхідним у демократичному суспільстві та відповідати вимогам справедливого балансу між суспільними інтересами та індивідуальними правами. По суті, це означає перевірку кожного обмеження прав на відповідність доктрині «трьох кроків» (*legitimate aim – necessity – proportionality stricto sensu*). Застосування цього принципу дає змогу уникнути крайнощів: з одного боку – абсолютизації прав особи без урахування потреб спільноти, а з іншого – домінування державних чи колективних інтересів над гідністю людини. Тому принцип пропорційності стає ключовим інструментом реалізації верховенства права, що спрямовує судову практику на утвердження справедливості як базової засади демократичної правової держави.

У цьому контексті право на справедливий суд постає як ключовий елемент утвердження принципів верховенства права та справедливості. Як слушно зазначає Н. В. Шелевер, у його основі закладено низку складових: право на розгляд справи судом, встановленим законом; справедливість і публічність судового розгляду; проголошення рішення; дотримання розумних строків; незалежність і неупередженість суддів [2, с. 75]. Сукупність цих елементів формує ядро гарантій, без яких право на справедливий суд втрачає змістовне наповнення.

Є. Діденко звертає увагу, що протягом тривалого часу після ратифікації Європейської конвенції поняття «справедливого судочинства» в Україні не було належним чином інтегровано у правозастосовну практику. Основні вимоги до судових рішень зводилися до законності й обґрунтованості, які фактично ототожнювалися зі справедливістю. Лише останніми роками, під впливом європейської інтеграції, розбудови громадянського суспільства та зростання правосвідомості, вимога справедливості стала невід'ємною частиною суспільного і юридичного дискурсу [3, с. 31]. Це свідчить про еволюцію національної правової культури, у якій формальна законність поступово доповнюється аксіологічним виміром.

На законодавчому рівні право на справедливий суд закріплено у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., де прямо зазначено, що судова влада функці-

онує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує кожному право на справедливий суд [4]. Незалежність і неупередженість суду, його діяльність у межах закону є необхідними передумовами для забезпечення правомірного вирішення спорів компетентним органом. Законодавець тим самим визнає, що справедливий суд не може зводитися лише до формальних процедур – він повинен забезпечувати реальний захист прав і свобод.

Судова практика підтверджує розуміння конституційного права на судовий захист як невід'ємної складової права на справедливий суд. Як слушно зауважує Н. Сакара, варто розрізняти поняття «справедливого судового розгляду» у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні йдеться про охоплення усіх інституціональних і процесуальних аспектів, передбачених статтею 6 Конвенції: незалежність і безсторонність суду, рівність сторін, гласність, розумний строк. У вузькому значенні воно стосується насамперед справедливості самої процедури, її прозорості, відкритості та доступності [5, с. 132-133]. Таке розмежування дозволяє точніше оцінювати якість правосуддя та визначати, чи справді воно відповідає принципу верховенства права.

Право на справедливий суд постає як багатовимірний правовий феномен, що інтегрує законність, рівність, публічність, пропорційність та незалежність судової влади. Його належна реалізація в Україні є одним із ключових індикаторів утвердження верховенства права та наближення до європейських стандартів правосуддя.

Після 2019 року практика Верховного Суду України набула більш виразного спрямування на утвердження верховенства права у багатовимірному його розумінні. Реформа правосуддя 2016-2019 рр. і подальші зміни були прямо орієнтовані на імплементацію рішень ЄСПЛ та кращих європейських практик. Зокрема, у рішеннях Верховного Суду 2020-2022 рр. простежується систематичне застосування принципу пропорційності як обов'язкового критерію при обмеженні прав і свобод. Суд перевіряє, чи відповідає втручання легітимній меті, чи є воно необхідним у демократичному суспільстві, чи не створює надмірного тягаря для особи. Це фактично є прямою інтеграцією доктрини ЄСПЛ у національне правозастосування.

Водночас посилено увагу до принципу правової визначеності, особливо у господарських та адміністративних справах. Верховний Суд неодноразово наголошував, що зміни у законодавстві або правозастосуванні не можуть мати зворотної сили, якщо це погіршує становище особи. Такий підхід формує передбачуваність і стабільність правового середовища, що є однією з ключових умов верховенства права.

Окремо варто відзначити розвиток стандартів незалежності судової влади. Виконання рішень ЄСПЛ у справах, таких як «Волков проти України», стало каталізатором очищення судової системи від політичного впливу. Верховний Суд у своїй практиці дедалі частіше посилається на принципи незалежності та безсторонності, підкреслюючи їх як базові умови довіри суспільства до правосуддя.

Інтеграція принципу доступу до правосуддя також набуває ключового значення. Верховний Суд неодноразово визнавав, що надмірні судові збори, процесуальні перепони або штучне затягування процесу є фактичним порушенням права на справедливий суд. Це означає, що ефективність правосуддя оцінюється не лише формально, а й за змістом – забезпечено особі реальний, а не ілюзорний захист її прав.

Тому, після 2019 року практика Верховного Суду та Конституційного Суду України демонструє поступовий, але рішучий відхід від формалізму та чітку орієнтацію на принципи справедливості, пропорційності, правової визначеності, незалежності суду та ефективного доступу до правосуддя. Це свідчить про реальне втілення верховенства права не лише як декларативної норми Конституції, а як практичного критерію оцінки діяльності судової влади й держави загалом. Таке переосмислення ролі верховенства права дає змогу розглядати його як живий інструмент забезпечення прав людини, а не як формальний постулат, що підтверджує глибинні зміни у правовій культурі України в умовах європейської інтеграції.

У звіті Верховного Суду за 2020 рік [6] простежується чітка тенденція до послідовного застосування принципу пропорційності як ключового інструменту забезпечення балансу

між суспільними інтересами та правами особи. Зокрема, у практиці Великої Палати Верховного Суду було розглянуто низку справ, що стосувалися зменшення розміру відшкодування за статтею 117 КЗпП України. Суд дійшов висновку, що у виняткових випадках розмір компенсації може бути зменшений, якщо цього вимагають конкретні обставини: розмір заборгованості, тривалість затримки, можливі матеріальні втрати працівника, причини затримки та навіть поведінка сторін під час трудового спору. Такий підхід засвідчив, що компенсація не повинна сприйматися як механічний арифметичний результат, а має враховувати принципи справедливості та пропорційності.

Подібний підхід знайшов відображення і в практиці Верховного Суду щодо зменшення неустойки чи штрафів у господарських та цивільних спорах. Суд неодноразово наголошував, що надмірні фінансові санкції здатні створювати непропорційний тягар для суб'єктів господарювання, підривати їхню економічну стабільність і фактично перетворюватися на каральний інструмент, що виходить за межі завдань цивільно-правової чи господарсько-правової відповідальності. У своїх рішеннях Суд підкреслював, що санкції повинні виконувати передусім компенсаційну функцію, забезпечуючи відновлення порушеного становища чи відшкодування шкоди, а не створювати непропорційні перешкоди для подальшої діяльності сторін. Такий підхід дозволяє уникати надмірного формалізму і перетворює пропорційність на дієвий засіб підтримання балансу між інтересами держави, бізнесу та громадян.

Важливим є й те, що у 2020 році Верховний Суд продемонстрував готовність системно застосовувати пропорційність не лише як суто процесуальне правило, а як матеріально-правовий орієнтир. В окремих справах Суд прямо зазначав, що надмірність санкцій чи компенсацій може суперечити як принципу правової визначеності, так і конституційним засадам справедливості. Це свідчить про поступовий перехід від вузького, формального розуміння законності до ширшої, ціннісної парадигми правозастосування, у центрі якої перебуває людина та її права.

Тому, можемо відзначити, що практика Верховного Суду, відображена у звіті за 2020 рік, демонструє відхід від суто формального застосування законодавства та переорієнтацію на аксіологічний вимір правосуддя. Принцип пропорційності у цьому контексті постає не лише процесуальним інструментом перевірки законності втручання у права, а й своєрідною «метрикою справедливості», яка дозволяє зважувати приватні та публічні інтереси у кожній конкретній справі. Саме завдяки такому підходу верховенство права поступово набуває в Україні не декларативного, а реального змісту, що забезпечує довіру громадян до судової влади та зміцнює демократичні засади функціонування держави.

У Огляді правових висновків Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду за 2021 рік [7] простежується тенденція послідовного застосування принципу пропорційності як ключового орієнтиру для забезпечення балансу між суспільними інтересами та правами особи. Зокрема, у справах, пов'язаних із користуванням житловим приміщенням, Суд зазначив, що особа, яка на законних підставах вселилася у житло як член сім'ї наймача та зареєстрована в ньому, набуває права рівного користування цим приміщенням. Вона може звернутися до суду з вимогою про визнання іншої особи такою, що втратила право користування житлом. Такий підхід демонструє відхід від суто формальної законності та орієнтацію на справедливість, адже права фактичного мешканця визнаються такими, що потребують рівного захисту поряд із правами наймача.

Не менш показовими є висновки у сфері сімейних правовідносин. Верховний Суд наголосив, що кошти, отримані платником аліментів від продажу нерухомого майна, не є доходом у розумінні закону, а відтак не можуть бути стягненні аліментів. Ця позиція демонструє прагнення уникнути непропорційного навантаження на платника та забезпечити баланс між інтересами того, хто сплачує аліменти, і потребами дитини. Такий підхід відповідає вимогам соціальної справедливості й водночас захищає базові гарантії прав людини.

У трудових спорах Суд наголосив, що звільнення працівника має відповідати не лише букві закону, а й вимогам справедливості та пропорційності. Роботодавець повинен довести

реальні підстави для припинення трудових відносин, адже механічне посилення на закон без належного обґрунтування порушує баланс між інтересами роботодавця і правами працівника, що відповідає європейським стандартам у сфері права на працю.

У спадкових спорах Верховний Суд підкреслив фундаментальний характер права на спадкування, зазначивши, що обмеження цього права мають бути чітко визначені законом і виправдані з точки зору пропорційності. Суд визнав, що навіть процесуальні недоліки не повинні позбавляти спадкоємця законних очікувань і доступу до спадщини, оскільки це суперечить принципу справедливості.

У майнових та зобов'язальних відносинах Верховний Суд послідовно зменшував надмірні штрафи чи пеню, які виходили за межі справедливого балансу, перетворюючись із засобу компенсації на інструмент покарання. Важливі висновки також зроблено у справах про захист прав споживачів: Суд наголосив на пріоритеті захисту слабшої сторони – споживача, вимагаючи від банків та інших фінансових установ дотримання принципу добросовісності, прозорості та відсутності прихованих обмежень у договорах.

Такий підхід свідчить про відхід від формалізму та утвердження аксіологічного виміру правозастосування. Загалом практика Касаційного цивільного суду у 2021 році стала показовим прикладом трансформації українського правосуддя у напрямі європейських стандартів, адже вона не лише забезпечує формальну законність, а й враховує справедливість, пропорційність та правову визначеність як ключові орієнтири реалізації верховенства права. У цьому контексті практика Верховного Суду у 2021 році демонструє, що формальна законність рішень дедалі частіше підкріплюється аксіологічними орієнтирами: суд не обмежується механічним застосуванням норм закону, а оцінює їх з позицій справедливості, розумності та пропорційності. Це підтверджує поступове утвердження верховенства права як практичного критерію діяльності судової влади в Україні та водночас відображає орієнтацію на європейські стандарти правосуддя, у межах яких пріоритет надається не лише букві закону, а й реальному та ефективному захисту прав людини.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що верховенство права в сучасному українському контексті перестає бути виключно теоретичною або декларативною категорією й набуває значення реального практичного критерію діяльності держави та її інституцій. Його втілення відбувається через інтеграцію принципу пропорційності, утвердження незалежності судової влади, забезпечення реального доступу до правосуддя та формування стабільності й передбачуваності правового порядку.

У цьому процесі особливої ваги набуває взаємодія національної судової практики та стандартів ЄСПЛ. Українські суди дедалі частіше застосовують не лише букву закону, а й ціннісні категорії – справедливість, добросовісність, правову визначеність, рівність сторін, – що є безпосереднім відображенням європейського підходу. Це засвідчує, що трансформація правової системи України відбувається не стільки у сфері формального оновлення законодавства, скільки у сфері правозастосування, де принцип верховенства права стає визначальним орієнтиром.

Водночас не можна ігнорувати наявні виклики. Серед них – проблема надмірної дискреції органів виконавчої влади, ризики політичного тиску на судову систему, потреба у посиленні гарантій незалежності суддів, а також необхідність забезпечення однакового застосування принципу пропорційності у всіх юрисдикціях. Вирішення цих проблем є ключовою умовою для реального утвердження верховенства права в Україні.

Таким чином, сучасна практика Верховного Суду та Конституційного Суду України у поєднанні з юриспруденцією ЄСПЛ свідчить про поступовий, але послідовний рух у напрямі формування в Україні правової держави європейського типу. Верховенство права постає не лише як формула взаємовідносин держави та громадянина, а як комплексна модель справедливого врядування, у якій забезпечення гідності, свободи та прав людини визнається найвищою метою діяльності публічної влади. Це означає, що правова система України проходить етап якісного оновлення, у результаті якого верховенство права поступово стає основою не лише юридичного, а й суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Шелевер Н. В. Конституційне право на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72-78.
3. Діденко Є. В. Реалізація права на справедливий суд при розгляді справ про адміністративні правопорушення. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 256 с.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
5. Сакара Н. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах. Харків: Право, 2010. 256 с.
6. Звіт Верховного Суду України за 2020 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Zvit_2020.pdf.
7. Огляд основних правових висновків Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду за 2021 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/2022_05_26_Oglyad_KCS_2021.pdf.

